

Milivoj Rodić

PARTIZANSKI DVOSTIH — KOZARČICA

1.

Na stvaranje partizanskih narodnih pjesama i oblikovanje njihovog tematskog svijeta bitno su uticala društveno-istorijska zbivanja i živa poetska tradicija, što se jasno očituje i u versifikaciji. Mada se stara klasična forma epske i lirске narodne poezije striktno ne ponavlja u ovim pjesmama, tragovi usmenog stila pjevanja i usmenog izražavanja svuda su vidljivi.

Poseban stilski novitet, za koji naša starija narodna poezija gotovo i ne zna, predstavljaju rimovani distisi, pretežno deseterci i osmerci. U narodnim pjesmama ovog razdoblja rijetko srećemo stihove kraće od osam i duže od deset slogova, a i po tome se naša partizanska narodna poezija razlikuje od klasične.

Rimovani dvostih je svakako jedan od najrasprostranjenijih i najprikladnijih pjesničkih oblika; stoga se može reći da je istorijski i psihološki opravdano što se i partizanska narodna poezija najčešće javlja u toj drevnoj formi usmenog narodnog stvaralaštva. Oblik dvostiha je u potpunosti odgovarao dinamičnom vremenu NOB-a; taj oblik se smatra primarnim poetskim nasljedem rustikalne, negradske, patrijarhalne kulture, jer seosko stanovništvo vijekovima pjevanim dvostihom izražava svoja mišljenja i osjećanja.

Shema distiha je ustaljena: dva metrički potpuno ista deseterca, svaki od pet trohejskih stopa. Pjeva se solo, u duetu ili kolektivno, obično uz instrumentalnu pratnju tamburice i gajda, ili bez ikakve muzičke pratnje, najčešće uz igru — kako u kom folklornom regionu.¹⁾

Dvostih je prilagodljiv i univerzalan poetski oblik, njime se mogu oblikovati najrazličitije teme i mogu se iskazati najdublje ljudske intimnosti.

Malo se zna o porijeklu ove pjesničke forme. Teza Mladena Leskovca o Vojvodini kao jedinog kolijevci rimovanog dvostiha, odakle se on navodno »raširio« u druge krajeve, u svakom slučaju je neosnovana.²⁾

Kako na tragove starih distiha nailazimo u mnogim folklornim regionima, a mjestimično i u klasičnoj narodnoj poeziji, logično je pretpostaviti da su ove kratke lirске pjesme nastajale istodobno

na širem području. U našoj daljoj prošlosti održavane su između pojedinih regiona kakve-takve privredne, kulturne i rodbinske veze, pa su i distisi kao duhovno narodno dobro u tim kontaktima razmjenjivani, pri čemu je dolazilo do adaptacije stihova i do preoblikovanja pojedinih motiva u duhu zavičajne poetske tradicije.

Teško je pobliže odrediti kada se u narodnom pjevanju počine javljati rimovani dvostih, ali je činjenica da je on sve prisutniji u usmenom stvaralaštvu i kulturi sela od 18. vijeka. Vuk Karadžić je bilježio dvostihove, posebno erotske,³⁾ ali ih nije objavljivao u svojim zbirkama narodnih pjesama, što ne znači da je manje cijenio ovaj oblik usmenog narodnog pjesništva.

Leskovac iznosi i tvrdnju o pojavi iščezavanja dvostiha.⁴⁾ Seo-ska naselja se naglo mijenjaju i urbanizuju, možda je u tim sredinama distih sve rjeđi. Međutim, moglo bi se reći da savremena difuzna i telekomunikaciona sredstva donekle doprinose daljoj popularizaciji i širenju ovih pjesmica. Na narodnim skupovima i svetkovinama u mnogim regionima to su još uvijek najčešći oblici usmenog poetskog izražavanja.

Dvostih se pjeva zasebno, kao samostalna pjesma, sintaksički jasna i cjelovita, ili, još češće, u poetskim mozaicima. Karakterističan je za područje Vojvodine, Slavonije, Banije, Korduna, Like, Bosanske Krajine, a manje i za južne planinske krajeve. Formalno je svuda isti, a regionalne specifičnosti se očituju u tematici, ugođaju i načinu pjevanja i izvođenja.⁵⁾

Pored naziva »bećarac«, koji se odomaćio u Vojvodini, za ovaj isti poetski oblik u zapadnoj Bosni se čuje riječ »redalica«, u istočnoj Bosni »pripjev«, »kantatica« i »preklapuša«. Na širem području dvostih takode različito nazivaju: u Slavoniji je to »pismica«, »poskočica«, u okolini Karlovca »samica«, »rozgalica«, u Dalmatinskoj Zagori »gonetatica«, a u drugim nekim krajevima »dikica«, »skratice«, »kratka«, »čaranac« i slično.⁶⁾

Pojam »kozarčica« nastao je u NOB-u, a obuhvata kratke borbene narodne pjesme koje se pjevaju u kozaračkom kolu. U stručnu literaturu prvi ga je uveo i u svojim radovima pobliže definisao Petar Pešut.⁷⁾

Mladen Leskovac je najviše zaslužan što je u nauci o književnosti afirmisao vojvođanski bećarac, istakavši znalački njegove umjetničke vrijednosti. Glavna je strukturalna odlika dvostiha — lapidarnost.

»Epitet, na primer, srećno se i dosledno izbegava: on je ras-koš koja je pesmi uskraćena. Nailazimo na metaforu; katkada, na elipsu: stoga što one zgušnjavaju, ne proširuju tekst. Iz istih tih razloga i sretamo onde uglavnom samo imenice i glagol, a uz njih baš ono najnezaobilaznije što će im pomoći da se jasnije istaknu i razvijaju: zamenicu. A slik je ono sa čime se najčešće susrećemo; on zapravo dominira. I odmah da dodam: slik u svim svojim oblicima i kombinacijama, prostim i složenim, običnim, retkim i naj-

redim, često sa gusto zgomilanim prepletom nekoliko njih odjednom.«⁸⁾

2.

Dvostih starijih razdoblja i partizanska koračnica su potpuno identične strukture. Ima pojedinih narodnih pjesama iz NOB-a i revolucije koje su se razvile iz drevnog pjevanog dvostiha, djelimično i jednostavnim prilagodavanjem tih pjesmica novonastalim društvenim prilikama. Međutim, u tom procesu transformacije narodnog stiha treba pretpostaviti djelovanje konstitutivnih zakona usmenosti, postojanje jednog ustaljenog i raširenog stila pjevanja, jedne izuzetno razvijene sklonosti i umijeća mnogobrojnih narodnih pjevača za poetizaciju svega onoga što se oko njih i u njihovom životu događalo.

U jugoslovenskim razmjerama dvostih pokazuje neke zajedničke i univerzalne sadržajno-strukturalne crte, od kojih su bitnije:

- recentna, aktualna sadržina,
- širok raspon tema (najčešće ljubav, humor, satira),
- jezičko-izražajna zgusnutost i ekonomičnost,
- melodijsko-ritmička podešenost za pjevanje u kolu.

Treba priznati da je velika vještina spjevavanje distiha, u kojima ne smije biti suvišnih riječi ni stilske raskoši, a da se istovremeno tom epigramskom formom ostvari što veća širina smisla. Kroz dugu prošlost naš se narodni pjesnik uvježbavao u sažimanju svojih kazivanja, i sa zanosom i lakoćom pjevao je o svojim radostima i tugama, o svojim nađanjima i razmišljanjima, o zbivanjima koja su uzbuđivala i potresala čovjeka:

*Pjesme moje u kutiji stoje,
kad zapjevam same mi se broje.
Diko moja, na daleko mi smo,
nek nas makar razgovara pismo.
Umrijeću željan djevojaka
k'o siromah novih opanaka.
Ja iz Bosne, a draga iz Like,
mili bože, ljubavi velike!
Dukatarke udaju dukati,
ja sirota — mene će ljepota.⁹⁾*

U adekvatnoj formi, preoblikovanjem starih ljubavnih i drugih motiva, nastajale su nove kozarčice, novi aktualni distisi borbene sadržine i intonacije. Transformacija je tekla spontano, i nije riječ o tome da je narodni pjesnik bio u nedoumici kako će što izraziti. Kad nova pjesma nastaje od starih dvostihova izmjenom pojedinih riječi, pomjerao se i njen prvobitni smisao.

Jedna ovakva usporedba partizanskih narodnih distiha sa starijim distisima pokazuje koliko su to slični oblici po svojoj strukturi:

Stariji distisi

Preko Save pružio se lanac,
 oj, Slavonko ljubi te Bosanac.
 Alaj volim u kolu igrati
 kad se sa mnom sestrice uhvati.
 Italijo, jezerom se zvala,
 ti si moje jabuke obrala.

Distisi iz NOB-a

Preko Save pružio se lanac,
 bježi Švabo, tjera ga Bosanac.
 Alaj volim u kolu igrati
 kad se sa mnom partizan uhvati.
 Romanijo, jezerom se zvala,
 ti si naše jabuke obrala.¹⁰⁾

Evo sada i nekoliko izabranih partizanskih dvostihova — kozarčica u kojima se očituje bogatstvo misli i stilsko savršenstvo ovog univerzalnog poetskog oblika, pogodnog za široko tematsko iskazivanje:

*Druga Tita riječi su nam mile,
 da su jače pravde nego sile.
 Kompartijo, sve je tvoje djelo,
 narod ti je nepresušno vrelo.
 Kad ja vidim mlada proletera,
 mila majko, to mi je večera.
 Mi smo braća, mi smo i drugovi
 ko jabuka kad se raspolovi.
 Oj, Kozaro, ne treba ti kiše,
 heroji te krvlju natopiše.¹¹⁾*

Ovo je tip epskog ili junačkog deseterca, s pauzom (usjekom) poslije četvrtog sloga, koji potpuno dominira u partizanskoj narodnoj poeziji. Svojim ravnomjernim, shematiziranim ritmom, tradicionalnim ustrojstvom, izborom i redom riječi on uvijek »djeluje ozbiljno, svečano«, sasvim prema veličini i značaju tema koje opjevava.¹²⁾

Izražajne pogodnosti i mogućnosti deseteračkog dvostiha zaista su velike; njime se mogu izreći krupne životne istine i narodne refleksije, kao što to potvrđuje sljedeći primjer:

*Što valjalo — to uz Tita stalo,
 samo smeće oko kuće šeće.
 Što je dike ode u vojnike,
 što je bena ostalo kod žena.
 Moj dragane, kad partizan nisi,
 neven vene — nisi ni za mene.¹³⁾*

3.

Problem rimovanja u partizanskoj narodnoj poeziji je složeno pitanje. Kada se i zašto javlja rima, i koju ulogu ona vrši u strukturi pjesme?

Srok je novitet koji preplavljuje gotovo cjelokupnu narodnu poeziju borbe i revolucije. U klasičnoj narodnoj lirici i epici rima je bila rijedak izuzetak, a sada je postala pravilo i obavezan postupak. Bez rime se mogu naći samo poneki dijelovi pjesama, a u iznimnim slučajevima i cjelovite pjesme.

Glasovno podudaranje slogova neizostavno dolazi na kraju stihova:

*Proleter i — to je vojska fina,
podaj, majko, i jedinog sina!*

Ima ga, dosta često, i u stihu:

*Kozara je pet brigada dala:
tri momaka, dvije djevojaka.*

Najčešće je to parni srok (a-a, b-b), ali se sreću i razne druge kombinacije, pa čak i ukrštena rima (a-b-a-b), što lako upućuje na zaključak da je ovaj postupak prenesen u usmenu narodnu poeziju iz pisane, socijalno-angažovane poezije predratnog razdoblja:

*Diži se, narode radni,
ustanku kucnuo je čas!
Svi što su bedni i gladni
listom već stoje uz nas. . .¹⁴⁾*

U partizanskom narodnom pjesništvu razlikuju se, uglavnom, ovi slučajevi upotrebe sroka:

Logičan i pravilan je onaj srok koji proizilazi iz unutrašnjeg smisla i potrebe za ostvarivanjem ritmičko-melodijskog jedinstva pjesme. Ali mali je broj pjesama gdje je srok tako izuzetno pogodan i prirodan:

*Oj, Mladene, naš Mladene,
po Kozari cvijeće vene.
Tvojim četiri srca zebe,
među njima nema tebe!
Oj, Mladene!¹⁵⁾*

Formalan, umjetni. isforsirani je onaj srok koji se javlja kao manir i navika narodnog pjevača, a bez stvarnih strukturalnih razloga. Pjesnik zapostavlja sadržinu koju želi i namjerava da saopšti i misao često ostaje prazna.

*Sjedi Čiča pored drumu,
piše pismo, glavom drma. . .¹⁶⁾*

Ili:

*Cvili narod na četiri strane,
zaplakaše sa jelike grane,
zovu borce sa četiri strane.
Romanija nije nikad sama,
pa i ovog, dvadesetog v'jeka
pripremala u sebi čovjeka. . .¹⁷⁾*

I čim u ovakvim i sličnim primjerima uočimo da je rima postala sama sebi svrhom, poetsko pomodarstvo, znamo da je to znak stvaraočeve inferiornosti. Uz još neke elemente versifikacije (strofičnost pjesama, opkoračenje), rima je u usmenoj narodnoj poeziji jedan od posigurnih tragova individualne stvaralačke aktivnosti. Ona se tu iz pisane poezije prenijela i odomaćila, a kod onih partizanskih pjesama koje su prošle kroz »pjesničku radionicu kolektiva« zakoni usmenosti su odbacili svaku formalnu i nametnutu rimu.

4.

Na brojnim primjerima umjetnički vrijednih narodnih pjesama iz oslobodilačke borbe potvrđeno je da te književne realizacije do potpune perfekcije dovodi, u stvari, samo usmenost, njihov usmeni život i usmeno trajanje u kolektivu.

Tamo gdje je usmenost zrela i kompletna, rima se po pravilu veoma rijetko i uzgredno javlja.

Razlog je poznat: usmenost je do te mjere savršen način izražavanja koji u sebi samom, i u usmenoj formulaciji rečenica, bez ikakvih pomoćnih sredstava, dovoljno jasno i ritmički dotjerano izražava one misli koje sa sobom nosi.

Suprotno tome, tamo gdje usmenost nije dovoljno zrela, gdje ne uspijeva svoje misli usmenom logikom izraziti, uskače kao pomoć rima. Sada ona nema neku dublju svrhu, osim možda onog praktičnog razloga — da se srokovane pjesme lakše zapamte (kako obrazlažu narodni pjesnici).

U vezi s ovim bitan je i slijedeći dokaz.

U usmenosti je težište na izrazu u kontekstu samog usmenog izraza. U stihovima gdje se javlja rima, naprotiv, težište izražavanja misli je upravo na mjestima rimovanja. A rima nije samo ritmičko-melodijski elemenat, oznaka završetka stiha; rimovane riječi su u intonacijskom i sintaksičkom pogledu nosioci emocionalno-misaonih akcenata.

To su, dakle, korelacije između usmenosti i rimovanja.

Samo izuzetno, u zaista rijetkim slučajevima, usmenost prihvaća rimovanje (bilo na kraju stiha, bilo leoninsko) u pjesmama koje je narod mijenjao i dotjerivao, gdje i srok ima svoju vidljivu funkciju.

Ipak, najljepše su one revolucionarne i partizanske narodne pjesme koje, kao i klasične, nemaju rimu. Dovoljan je samo epski deseterac bez sroka, i dovoljni su melodija i ritam da se ostvari potpun ugođaj i sklad, ali takvih pjesama je sasvim malo u narodnoj poeziji borbe i revolucije.

NAPOMENE:

- ¹⁾ MLADEN LESKOVAC: *Bećarac*. — Enciklopedija Jugoslavije, 1, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1980. str. 537.
- ²⁾ MLADEN LESKOVAC, o. c.
- ³⁾ Izdanje SANU, Beograd, samo za naučne potrebe
- ⁴⁾ MLADEN LESKOVAC, o. c.
- ⁵⁾ TVRTKO ČUBELIĆ: *Ustanak i revolucija u riječi narodnog pjesnika. Odabrane pjesme i anegdote o revoluciji i izgradnji*. — »Znanje«, Zagreb, 1966, str. 44.
- ⁶⁾ MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI: *Narodna poezija naše oslobodilačke borbe kao problem suvremenog folklornog stvaralaštva*. — Zbornik radova SAN, knj. LXVIII, EI, knj. 3, Beograd, 1960, str. 416.
- ⁷⁾ PETAR PEŠUT: *Partizanska narodna pesma*. — Književna lektira u osnovnoj školi, »Mlado pokolenje«, Beograd, 1968, str. 155—168.
- ⁸⁾ MLADEN LESKOVAC: *Bećarac. Antologija*. — Matica srpska, Novi Sad, 1958, str. 32.
- ⁹⁾ Zapisao Milivoj Rodić u Knešpolju, po pjevanju kozaračkog kola
- ¹⁰⁾ Zapisao Milivoj Rodić u Knešpolju
- ¹¹⁾ MILIVOJ RODIĆ: *Narodne partizanske pjesme sa Kozare*. — Nacionalni park »Kozara«, Prijedor, 1978, str. 41.
- ¹²⁾ TVRTKO ČUBELIĆ: *Brige čovjekove i sudbine ljudske u lirskim narodnim pjesmana*. Peto izdanje — Zagreb, 1978, str. 69.
- ¹³⁾ Zapisao Milivoj Rodić u Knešpolju
- ¹⁴⁾ MILIVOJ RODIĆ: *Narodne pjesme o NOB i revoluciji, III*. — »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1982, str. 38.
- ¹⁵⁾ Milivoj Rodić, o. c. pod br. 10, str. 78.
- ¹⁶⁾ N. HERCIGONJA, Đ. KARAKLAJIĆ: *Zbornik partizanskih narodnih napeva*. »Nolit«, Beograd, 1962, str. 14.
- ¹⁷⁾ Ibid, str. 17.

DER PARTISANENZWEIVERS — SGN. »KOZARČICA«

Die Struktur des Zweiverses zeigt darauf, daß er keine Verlängerung der lyrischen oder epischen Form ist. Kurze Partisanenvolkslieder — in der Form des Zweiverses, der sich reimt, oder in der Form des Mosaiks des Zweiverses sind der Ausdruck des sehr intensiven Emotionsleben der Kämpfer, Volkssänger und Volksmassen im Laufe des Befreiungskriegs — mit Rücksicht aufs sprach-stilische Verdichten und die Wesenhaftigkeit. In den Dörfermitten leben von alters her verschiedene Arten oder Lyrik und doch ist der Zeitvers anfänglich. Er ist die ausgebreitete poetische Form der rustikalen Volksdichtung. Diese »lebhafteste Form des neulichen Folkloreschaffens« begann die Wissenschaftler erst nach dem Ende des Volksbefreiungskampfes ernstlicher zu interessieren. (Diese Wissenschaftler heißen Mladen Leskovac, Maja Bošković-Stulli, Dušan Nedeljković und Tvrtko Čubelić).

Von den zahlreichen Terminen für den Zweivers sind folgende drei beim Volk am öftesten: *skratice*, *redalice* und *kozarčice*, weil sie auf die wesentlichen Struktureigenschaften dieser poetischen Form, auf seine ausdrucksvolle Vereinfachung, auf die Dauer in der Gemeinschaft mit anderen Zweiversen, als auch auf sein Gesang und seine Verbundenheit mit dem Spiel im Kozaravolkstanz zeigen.

In der mündlichen Volksdichtung des Volksbefreiungskriegs und der Revolution war der Partisanenzweivers die vorherrschende Form der poetischen Aussage, aber nicht und die einzige. Wenn man ältere Zweiverse mit dem Partisanenzweivers vergleicht, bemerkt man zwei Sachen: ihre Strukturen stimmen völlig überein. *Kozarčice* entsteht manchmal durch die Anpassung der älteren Lieder dem neueren Geist.

Es gibt praktisch kein Thema, das mit dem Zweivers nicht mitteilen kann. Ohne Rücksicht darauf, ob er sich in den thematisch abgerundeten Mosaiken meldet, oder als ein abgesondertes Lied, ist der Zweivers eine anpassungsfähige universale poetische Form des mündlichen Volksschaffens und seine Abwechslungen (Variationen) sind unzählige und unerschöpfliche.